ธรรมวิจักขณกถา

พระธรรมเทศนา

ของ

พระราชชัยกวี

(พุทธทาสมหาเถระ)

แสดงถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และ

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ในวันวิสาขบูชา

พุทธศักราช ๒๕๑๐

พิมพ์อุทิศส่วนกุศลแก่

นางวัชรี เอี่ยมสกุล

ในงานฌาปนกิจศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๑๐

ธรรมวิจักขณกถา

พระธรรมเทศนา

ของ

พระราชชัยกวี

(พุทธทาสมหาเถระ)

แสดงถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และ

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ในวันวิสาขบูชา

พุทธศักราช ๒๕๑๐

พิมพ์อุทิศส่วนกุศลแก่

นางวัชรี เอี่ยมสกุล

ในงานฌาปนกิจศพ ณ วัดมกุฎกษัตริยาราม

วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๑๐

คำนำ

คุณเกรียง เอี่ยมสกุล อธิบดีกรมสามัญศึกษา ได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว มีความพอใจ ใคร่จะได้พิมพ์แจกเป็นของชำร่วยในงานฌาปนกิจศพคุณวัชรี เอี่ยมสกุล ภรรยาที่จากไปแล้ว และได้ติดต่อกับอาตมาในเรื่องขออนุญาต อาตมาเห็นว่าเวลากระชั้นชิด จึงได้บอกให้จัดพิมพ์ได้เลย ตามปกติท่านเจ้าคุณพระราชชัยกวีมิได้สงวนลิขสิทธิในเรื่องธรรมะที่ท่านได้แสดงไว้ ใครจะช่วยกันพิมพ์แจกให้แพร่หลายมากเท่าใดก็ยิ่งเป็นการดี

อาตมาในนามของผู้ประกาศธรรมผู้หนึ่ง จึงขออนุโมทนาเพื่อกุศลจริยาส่วนนี้ของท่านอธิบดี และขออำนาจแห่งกุศลนี้จงอำนวยผลแด่ดวงวิญญาณของคุณวัชรี เอี่ยมสกุล ตามสมควรแก่คติวิสัยจงทุกประการ เทอญ.

ภิกขุ ปัญญานันทมุนี
วัดชลประทานรังสฤษฎ์
๑๖ สิงหาคม ๒๕๑๐

คำนำ
ในการพิมพ์ครั้งแรก

หนังสือธรรมะเล่มน้อย ๆ ที่ท่านกำลังจะอ่านนี้ เป็นคำเทศนาของพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชชัยกวีหรือพุทธทาสมหาเถระ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เนื่องในโอกาสที่พระบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชาที่วัดพระบรมธาตุราชวรมหาวิหาร ไชยา พระคุณท่านได้แสดงธรรมถวายเป็นเวลาเพียงยี่สิบนาที ข้อความที่แสดงเป็นข้อความเกี่ยวกับความหมายของธรรมะอย่างดี ทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจว่าธรรมะคืออะไร เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างไร เราควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมะในรูปใด การมีหรือไม่มีธรรมะจักได้ผลหรือเสียผลอย่างไรบ้าง เป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างมาก ขอให้ท่านผู้มีหนังสือนี้จงอ่านด้วยความสนใจเถิด

โลกในสมัยนี้เป็นโลกแห่งความวุ่นวาย ชาวโลกอ้างตนเองว่าเป็นคนเจริญ แต่เป็นความเจริญแต่ส่วนผิวนอกเท่านั้น จิตใจที่แท้ของชาวโลกยังไม่เจริญเพียงพอ ความไม่เจริญเพราะขาดธรรมะเป็นหลักครองใจ ใจของคนเป็นใหญ่เหนือร่างกาย ถ้าใจดีทุกอย่างก็ดีตามไปด้วย ถ้าใจชั่วทุกอย่างก็ชั่วตามไปด้วย ดี ชั่ว สุข ทุกข์ เสื่อม เจริญเนื่องจากใจทั้งนั้น จึงควรที่จักหาทางแต่งใจของตนให้ดีขึ้น อย่ามัวแต่งกายอย่างเดียว เพราะแม้กายดีแล้วแต่ใจไม่ดีขึ้นก็เหมือนลิงแสดงละคร มันได้รับการแต่งตัวอย่างดีดูแล้วก็งามดี แต่ลิงก็ยังคงเป็นลิงอยู่นั่นเองฉันใด บุคคลที่มัวเมาแต่การแต่งกาย ไม่สนใจในการแต่งใจ ก็มีสภาพฉันนั้นเหมือนกัน

เพื่อยกระดับทางใจให้ดีขึ้น จึงควรหาสิ่งประดับใจด้วย ก็สิ่งประดับใจที่เหมาะสมนั้น ยังมองไม่เห็นว่าจะมีอะไร จะดีไปกว่าพระธรรมในพระศาสนา ไม่ว่าท่านนับถือศาสนาใด ท่านก็ต้องเอาธรรมในศาสนานั้นมาเป็นหลักรักษาใจของท่าน ใจที่มีธรรมะเป็นเครื่องประดับแล้ว ย่อมงดงามทั้งภายนอกภายใน เป็นความงามที่แท้จริง

หวังว่าหนังสือเล่มนี้จักเป็นแนวทางให้ท่านได้คิดนึกตรึกตรอง แล้วนำไปใช้ในชีวิตประจำวันของท่านตามควร ผลอันเกิดจากธรรมะเป็นประการใดนั้น ท่านจะรู้ได้เอง

ความสำเร็จของหนังสือนี้ที่เป็นเล่มขึ้นมาได้ ก็อาศัยความตั้งใจขวนขวายของพระครูปลัดขาว อาจารย์สอนภาวนาของวัดชลประทานรังสฤษฎ์ ผู้ใคร่ธรรมและมุ่งสอนธรรมะแก่ประชาชนสม่ำเสมอตลอดมา รวมทั้งประชาชนผู้สนใจได้ร่วมกันจัดทำสิ่งนี้ขึ้น ขอให้เจริญด้วยคุณธรรมทุกเมื่อเถิด

ภิกขุ ปัญญานันทมุนี

วัดชลประทานรังสฤษฎ์

๕ ก.ค. ๑๐

ประวัตินาง วัชรี เอี่ยมสกุล

วัน เดือน ปีเกิด วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๗

สถานที่เกิด เกาะยม จังหวัดนครสวรรค์

บิดา มารดา นายบุญ และ นางแก้ว พงษธรานนท์

น้อง นายพงษศักดิ์ พงษธรานนท์ นางกานดา วรดิลก นางไพเราะ ตู้จินดา นายพรศักดิ์ พงษธรานนท์ นายไพโรจน์ พงษธรานนท์ นางสาวสุนทรี พงษธรานนท์ และ นายพงษพันธ์ พงษธรานนท์

การศึกษา ได้รับการศึกษาในโรงเรียนอนุบาลเจริญสมบัติ โรงเรียนตงฮั้ว นครสวรรค์ โรงเรียนเรยินา เชียงใหม่ โรงเรียนมาแตร์เดอี และ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พระนคร

การสมรส สมรสกับ นายเกรียง เอี่ยมสกุล สมัยดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

บุตร เด็กหญิงกรวินท์ เอี่ยมสกุล และ เด็กหญิงกัญญ์วิมว์ เอี่ยมสกุล

สถานที่ประกอบอาชีพ โรงเรียนหนานหยางวิทยา

กองโรงเรียนราษฎร์ กรมวิสามัญศึกษา

บริษัทยนตรภัณฑ์

บริษัทเคหพัฒนา

คติชีวิต

ต่อน้องและลูก ๆ

พี่ต้องเป็นหลักของน้อง และ น้องต้องเคารพพี่

ต่อเพื่อน

ดีต่อมิตรด้วยความสุจริตใจ ไม่แสร้งชอบพอหรือนับถือใครด้วยความจำใจไม่ร้ายหรือเป็นภัยต่อผู้ใด หากคบกับผู้ใดไม่ถนัดก็เป็นฝ่ายหลีก ไม่ต้องการพบและไม่พูดถึงผู้นั้น

ต่องาน

เมื่อไม่มีโอกาสเรียนต่อก็จะต้องประกอบอาชีพ เพราะการเอาดีทางทำงานเป็นทางสร้างฐานะที่ตรงที่สุด การทำอะไรได้จริงแต่อย่างเดียวเท่านั้นสามารถเอาตัวรอดได้

ถือหลักความสุจริตไม่เอาเปรียบใคร แต่จะพยายามรักษาผลประโยชน์ของผู้เกี่ยวข้องทุก ๆ ฝ่าย

ถึงบทจะได้ จะนิ่งด้วยความสงบ ถึงบทจะเสี่ยง กล้าเสี่ยงทันที ถึงบทจะเสีย ไม่เสียดาย คิดเสียว่าการเสียเป็นบทเรียนแห่งชีวิต

สาเหตุมรณกรรม โรคไขกระดูกไม่ผลิตเม็ดเลือด และหัวใจวายโดยฉับพลัน

วันมรณกรรม วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๐๘

ธรรมวิจักขณกถา

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล พระชนม์สุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้จักรับพระราชทานถวายวิสัชนา ในธรรมวิจักขณกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี. ถ้ารับพระราชทานถวายวิสัชนาไป มิได้ต้องตามโวหารอรรถาธิบาย ในพระธรรมเทศนาบทใดบทหนึ่งก็ดี ขอเดชะพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ และพระขันติคุณ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอภัย แก่อาตมะผู้มีปัญญาน้อย, ขอถวายพระพร.

นโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะฯ โย ธัมมัง ปัสสะติ, โส มัง ปัสสะติ. โยธัมมัง นะ ปัสสะติ โส มัง นะ ปัสสะตีติ ธัมโม สักกัจจัง โสตัพโพ ติ ฯ

ณ บัดนี้ จักได้รับพระราชทานถวายวิสัชนา ในธรรมวิจักขณกถา ดำเนินความตามวาระพระบาลี ดังที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า **โย ธัมมัง ปัสสะติ โส มัง ปัสสะติ** ฯลฯ เป็นอาทิ ซึ่งมีใจความว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นเราตถาคต" ดังนี้เป็นต้น เพื่อเป็นธรรมเทศนาเนื่องในโอกาสพระราชกุศลวิสาขบูชา ตามพระราชประเพณี

ก็แล ในการกุศลวิสาขบูชานี้ พุทธบริษัททั้งหลาย ย่อมทำการถวายการบูชาอันสูงสุด ด้วยกาย วาจา ใจ แด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า. การบูชาด้วยกาย ก็คือการเดินเวียนประทักษิณเป็นต้น. การบูชาด้วยวาจา ก็คือ

การกล่าวคำบูชาก่อนการกระทำประทักษิณเป็นต้น. การบูชาด้วยใจ ก็คือการน้อมระลึกถึงพระคุณ ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น อยู่ตลอดเวลาแห่งการกระทำวิสาขบูชา.

ก็แต่ว่า การกระทำทั้งสามประการนี้ จักสำเร็จประโยชน์เต็มที่ได้ ก็ด้วยการเห็นธรรม ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต" ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นนั่นเอง. ดังนั้นจะได้ถวายวิสัชนาโดยพิสดาร ในข้อความอันเกี่ยวกับคำว่า "ธรรม" ในที่นี้.

จากพระพุทธสุภาษิตนั้น ย่อมแสดงให้เห็นได้โดยประจักษ์อยู่แล้วว่า "พระพุทธองค์จริงนั้น คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม" หรือ "ธรรมนั่นแหละ คือพระพุทธองค์ องค์จริง", ด้วยเหตุนั้นเอง พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นเราตถาคต, ต่อเมื่อเห็นธรรม จึงชื่อว่าเห็นตถาคต.

ก็แล ในสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น พระสรีระร่างกายของพระองค์ ได้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนแห่งธรรมสำหรับเครื่องสักการบูชา แห่งสัตวโลกทั้งหลาย เป็นต้น. ครั้นพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพ-พานแล้ว ก็มีพระสารีริกธาตุ คือธาตุอันเนื่องกับพระสรีระนั้น ได้เหลืออยู่เป็นตัวแทนแห่งธรรม สืบไปตลอดกาลนาน ดังเช่นพระสารีริกธาตุแห่งนี้ ที่พุทธบริษัททั้งหลายมีสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเป็นประธานได้กระทำสักการบูชาเสร็จสิ้นไปแล้ว เมื่อสักครู่นี้.

ข้อนี้สรุปความได้ว่า พระพุทธองค์ พระองค์จริงนั้น ยังคงอยู่ตลอดกาลและเป็นสิ่งเดียวกันเสมอไป, ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า "ธรรม". ส่วนนิมิตร

หรือตัวแทนแห่งธรรมนั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ตามควรแก่สถานะ, คือจะเป็นพระสรีระของพระองค์โดยตรงก็ได้, หรือจะเป็นพระสารีริกธาตุก็ได้, หรือจะเป็นอุทเทสิกเจดีย์ มีพระพุทธรูปเป็นต้น ก็ได้, แต่ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่มีความหมายอันสำคัญสรุปรวมอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" นั่นเอง.

คำว่า "ธรรม" คำนี้ เป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุดในโลก, เป็นคำที่แปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้. ได้มีผู้พยายามแปลคำคำนี้เป็นภาษาต่างประเทศ เช่นภาษาอังกฤษเป็นต้น ออกไปตั้ง ๒๐—๓๐ คำ ก็ยังไม่ได้ความหมาย ครบหรือตรงตามความหมายของภาษาบาลี หรือภาษาของพุทธศาสนา. ส่วนประเทศไทยเรานี้โชคดี ที่ได้ใช้คำคำนี้เสียเลย โดยไม่ต้องแปลเป็นภาษาไทย, เราจึงได้รับความสะดวกไม่ยุ่งยากลำบากเหมือนพวกที่พยายามจะแปลคำคำนี้ เป็นภาษาของตน ฯ

คำว่า "ธรรม" เป็นคำสั้น ๆ เพียงพยางค์เดียว แต่มีความหมายกว้างขวางลึกซึ้งน่ามหัศจรรย์อย่างยิ่ง เพียงไร เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาดูอย่างยิ่ง ดังต่อไปนี้.

ในภาษาบาลี หรือภาษาพุทธศาสนาก็ตาม คำว่า "ธรรม" นั้น ใช้หมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นสิ่งใดเลย, ไม่ว่าจะเป็นสิ่งดี สิ่งชั่ว หรือสิ่งไม่ดีไม่ชั่ว ก็รวมอยู่ในคำว่า "ธรรม" ทั้งหมด ดังพระบาลีว่า **กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา,** เป็นอาทิ.

ลักษณะเช่นที่กล่าวนี้ของคำว่า "ธรรม" ย่อมเป็นอย่างเดียวกันกับคำว่า "พระเป็นเจ้า" แห่งศาสนาที่มีพระเป็นเจ้า เช่นศาสนาคริสเตียนเป็นต้น.

คำคำนั้น เขาให้หมายความว่า สิ่งทุกสิ่ง รวมอยู่ในพระเป็นเจ้าเพียงสิ่งเดียว. ดังนั้น แม้ในพุทธศาสนาเรา ถ้ากล่าวกันอย่างให้มีพระเป็นเจ้ากะเขาบ้างแล้ว เราก็มีสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" นี้เอง ที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็น "พระเป็นเจ้า" อย่างครบถ้วนสมบูรณ์. ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" ในพุทธศาสนานั้นหมายถึงสิ่งทุกสิ่งจริง ๆ.

เพื่อให้เห็นได้อย่างแจ้งชัดและโดยง่าย ว่าสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" หมายถึงสิ่งทุกสิ่ง อย่างไรนั้น เราอาจจะทำการจำแนกได้ว่า "ธรรม" หมายถึงสิ่งเหล่านี้ คือ (๑) ธรรมชาติทุกอย่างทุกชนิดล้วนแต่เรียกในภาษาบาลีว่า "ธรรม". หรือธรรมในฐานะที่เป็นตัวธรรมชาติ นั่นเอง. (๒) กฎของธรรมชาติ ซึ่งมีประจำอยู่ในธรรมชาติเหล่านั้น ก็เรียกในภาษาบาลีว่า "ธรรม" อีกเหมือนกัน. นี้คือ ธรรม ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ. และมีความหมายเท่ากันกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเป็นเจ้า" ในศาสนาที่ถือว่ามีพระเป็นเจ้าอยู่อย่างเต็มที่แล้ว. (๓) หน้าที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์จะต้องประพฤติหรือกระทำในทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม. นี้ก็เรียกโดยภาษาบาลีว่าธรรมอีกเหมือนกัน มนุษย์ต้องประพฤติให้ถูกให้ตรงตามกฎของธรรมชาติ จึงจะไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมา. มนุษย์ส่วนมากสมัยนี้หลงใหลในทางวัตถุมากเกินไป ไม่สนใจสิ่งที่เป็นสุขทางนามธรรม. ข้อนี้เป็นการกระทำที่ผิดกฎของธรรมชาติ จึงเกิดการยุ่งยากนานาประการ ที่เรียกกันว่า "วิกฤติกาล" ขึ้นในโลกจนแก้กันไม่หวาดไม่ไหว. มนุษย์สมัยนี้ ต้องการสิ่งประเล้าประโลมใจแต่ในทางวัตถุ. ไม่ต้องการธรรมมาเป็นเครื่องประเล้าประโลมใจ เหมือนคน

ในครั้งพุทธกาล. และที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ มนุษย์สมัยนี้ มีการกักตุนเอาไว้เป็นของตัว หรือพวกของตัวมากเกินไป จนผิดกฎธรรมชาติ. จึงได้เกิดลัทธิอันไม่พึงปรารถนาขึ้นมาในโลก อย่างที่ไม่เคยเกิดมาแต่ก่อนดังนี้เป็นต้น. ข้อนี้ เป็นตัวอย่างของการที่มนุษย์ ประพฤติหน้าที่ของตนอย่างไม่สมคล้อยกันกับกฎของธรรมชาติ, หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือประพฤติผิดต่อธรรมฝ่ายที่จะเป็นไปเพื่อดับทุกข์. แต่ได้เป็นไปในฝ่ายที่จะสร้างความทุกข์ขึ้นมาในโลก อย่างไม่มีที่สิ้นสุด, นี้อย่างหนึ่ง. (๔) ผลของการทำหน้าที่ หรือการปฏิบัติ, ที่เกิดขึ้นตามกฎของธรรมชาติ เช่นความทุกข์ ความสุข หรือการบรรลุมรรคผลนิพพาน หรือแม้ที่สุดแต่ความเป็นพระพุทธเจ้าของพระพุทธองค์ก็ดี ซึ่งก็ล้วนแต่เป็นผลของการทำหน้าที่หรือการปฏิบัติไปทั้งนั้น, ทั้งหมดนี้ ทุกชนิดทุกอย่าง ก็ล้วนแต่เรียกโดยภาษาบาลีว่า "ธรรม" อีกเหมือนกัน. ทั้งหมดนี้ คือความหมายอันกว้างขวางของคำว่า "ธรรม" ซึ่งมีอยู่เป็นประเภทใหญ่ ๆ ๔ ประเภท

สรุปแล้ว คำว่า "ธรรม" เพียงพยางค์เดียว หมายความได้ถึง ๔ อย่าง คือหมายถึงตัวธรรมชาติก็ได้, หมายถึงกฎของธรรมชาติก็ได้, หมายถึงหน้าที่ ที่มนุษย์ต้องทำให้ถูกตามกฎของธรรมชาติก็ได้. และหมายถึงผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ ก็ได้, นับว่าเป็นคำพูดคำหนึ่งที่ประหลาดที่สุดในโลกและไม่อาจจะแปลเป็นภาษา อื่นได้ด้วยคำเพียงคำเดียวดังที่กล่าวแล้วข้างต้น.

เมื่อสิ่งที่เรียกว่าธรรม มีมากมายมหาศาลอย่างนี้ ปัญหาจะเกิดขึ้นมาว่า คนเราจะรู้ธรรม หรือเห็นธรรมได้ทั้งหมดอย่างไรกัน ?

เกี่ยวกับข้อนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้เองแล้วว่า เราอาจจะรู้ได้ทั้งหมด และปฏิบัติได้ทั้งหมด ในส่วนที่จำเป็นแก่มนุษย์ หรือเท่าที่มนุษย์จะต้องเข้าเกี่ยวข้องด้วย ส่วนที่เหลือนอกนั้น ไม่ต้องสนใจเลยก็ได้. ข้อนี้พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า ธรรมที่ตถาคตได้ตรัสรู้ทั้งหมดนั้น มีปริมาณเท่ากับใบไม้หมดทั้งป่า. ส่วนธรรมที่นำมาสอนคนทั่วไปนั้น มีปริมาณเท่ากับใบไม้กำมือเดียว. ข้อนี้หมายถึงความว่า ทรงนำมาสอนเท่าที่จำเป็นแก่การทำความดับทุกข์โดยตรงเท่านั้น

ธรรมที่ทรงนำมาสอนนั้น แม้จะกล่าวกันว่า มีถึง ๘๔,๐๐๐ ข้อ หรือ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ก็ตาม ก็ยังสรุปลงได้ในคำพูดเป็นประโยคสั้น ๆ เพียงประโยคเดียว ว่า "สัพเพ ธัมมา นาลํ อะภินิเวสายะ" ซึ่งแปลว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรสำคัญมั่นหมายว่า ตัวตน หรือของตน" ดังนี้. การรู้ข้อนี้ คือการรู้ธรรมทั้งหมด, การปฏิบัติข้อนี้คือการปฏิบัติธรรมทั้งหมด ในพระพุทธศาสนา, และเป็นการมีชัยชนะเหนือความทุกข์ทั้งหมดได้ เพราะเหตุนั้น, ไม่ว่าจะเป็นทุกข์ส่วนบุคคล หรือเป็นทุกข์ของโลกโดยส่วนรวมก็ตาม. ถ้าผู้ใดเห็นธรรมส่วนนี้โดยประจักษ์ ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้เห็นองค์พระตถาคต พระองค์จริง โดยแท้จริง

การเห็นธรรมในที่นี้ เมื่อกล่าวโดยใจความ หมายถึงการมีธรรมที่เป็นความดับทุกข์อยู่แล้วในตน และเห็นประจักษ์อยู่แล้วภายในใจตน ว่าความดับทุกข์นั้นเป็นอย่างไร. นี่แหละคือหนทางออกทางเดียวของพวกเรา มนุษย์สมัยปัจจุบันนี้ ที่อาจจะเห็นพระพุทธองค์พระองค์จริงได้ ทั้งที่เขากล่าวกันว่า พระองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้วตั้งสองพันกว่าปี. แต่เราอาจจะเห็น

พระองค์ได้ โดยการนำมาใส่ไว้ในใจของเราเสียเลย. นับว่าเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งขึ้นไปอีก.

ข้อที่ควรทราบต่อไป ยังมีสืบไปอีกว่า สิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" นั้น นอกจากจะเป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุด โดยแปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ และหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรเลยดังนี้แล้ว ยังเป็นของประหลาดในข้อที่ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง เช่นเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเป็นเจ้า" ในศาสนาของพวกที่มีพระเป็นเจ้านั้นเหมือนกัน. ข้อนี้ปรากฏอยู่ในบาลี ขุททกนิกาย ชาดก ว่า "ธัมโม หะเว ปาตุระโหสิ ปุพเพ" ซึ่งแปลว่า "ธรรม ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว แล" ดังนี้เป็นต้น "ธรรม" ในลักษณะเช่นนี้ ในทางพุทธศาสนา หมายถึงกฎของธรรมชาติ หรืออำนาจอันลึกลับสูงสุดเหนือสิ่งใด ที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ นานา อยู่ฝ่ายหนึ่งหรือประเภทหนึ่ง, และอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งตรงกันข้าม คือไม่มีการเกิดขึ้นหรือเปลี่ยนแปลง. อันได้แก่ตัวกฎธรรมชาติ หรืออำนาจอันนั้นนั่นเอง ดังนี้. ถ้าผู้ใด ได้รู้ ได้เห็น หรือได้เข้าถึงธรรมประเภทหลังนี้แล้ว ก็จะไม่หลงใหลในธรรมประเภทที่เปลี่ยนแปลง อีกต่อไป นับว่าเป็นสิ่งที่น่าประหลาดมหัศจรรย์ อีกอย่างหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง สิ่งที่เรียกว่า ธรรม นี้ ยังเป็นสิ่งที่มีอยู่ตลอดกาล ยิ่งกว่าดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นต้นเสียอีก สมมติว่า ถ้าเอาอายุของดวงอาทิตย์เป็นต้น ไปเปรียบกับอายุของธรรมแล้วก็จะมีลักษณะเท่ากันกับการเอาอายุของยุงตัวหนึ่ง ไปเปรียบกันกับอายุของดวงอาทิตย์เป็นต้น อีกนั่นเอง, ซึ่งจะเป็นสิ่งที่น่าขบขันและน่าคิด อย่างไม่มีอะไรเหมือน ทั้งนี้ก็เพราะว่า

ธรรม นั้นก็คือสิ่งที่เป็นความสมดุลย์ หรือเหมาะสมที่จะคงอยู่ตลอดกาลนั่นเอง

กฎทางวิทยาศาสตร์ที่ว่า "สิ่งใดเหมาะสมที่จะอยู่ สิ่งนั้นจะคงอยู่หรือเหลืออยู่, สิ่งใดไม่เหมาะสมที่จะอยู่ คือเข้ากันไม่ได้กับสิ่งที่แวดล้อมเป็นต้นแล้ว สิ่งนั้นจะสูญไป" ดังนี้ นั่นก็คือ กฎของธรรม โดยตรง, และธรรมนั่นแหละ เป็นเพียงสิ่งเดียว ที่จะยังคงอยู่ตลอดกาล อย่างไม่มีที่สิ้นสุดจริงๆ ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" นั้น จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นสิ่งสูงสุดเหนือสิ่งอื่นใด จนกระทั่งแม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายทุกพระองค์ ก็ล้วนแต่ทรงเคารพธรรม, มีธรรมเป็นที่เคารพ, ไม่อาจจะมีสิ่งอื่นเป็นที่เคารพ นอกจากธรรมเพียงสิ่งเดียว, ทั้งที่พระพุทธเจ้าเอง เป็นผู้ที่ได้ตรัสรู้ธรรม หรือทำให้ธรรมนั้นปรากฏแก่สายตาของสัตว์ทั้งปวง ซึ่งไม่อาจจะมองเห็นได้ด้วยสติปัญญาของตนเอง ข้อความนี้ เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงรำพึง และตรัสไว้เองในคราวที่ตรัสรู้แล้วใหม่ ซึ่งมีปัญหาเกิดขึ้นว่า พระพุทธเจ้าจะทรงอยู่โดยมีอะไรเป็นที่เคารพ หรือหาไม่ดังนี้.

ข้อความทั้งหมด ตามที่กล่าวมานี้ ถ้าจะสรุปความให้สั้นที่สุด ก็จะสรุปได้ความว่า เนื้อตัวของเราทั้งหมด ก็คือธรรม. กฎธรรมชาติที่ควบคุมเราอยู่ก็คือธรรม หน้าที่ที่เราจะต้องกระทำให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาตินั้น ๆ ก็คือธรรม, และในที่สุด ผลต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่เรา ตลอดจนถึงการบรรลุมรรคผลในขั้นสุดท้ายของเราก็คือธรรม อีกนั่นเอง ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ธัมมทีปา ธัมมสะระณา, ซึ่งแปลว่า ท่านทั้งหลาย จงมีธรรมเป็นดวงประทีป. จงมีธรรมเป็นที่พึ่งอาศัยเถิด" ดังนี้, และพร้อม กันนั้น

ก็ได้ตรัสว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต. ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นเราตถาคต แม้ว่าผู้นั้นจะจับมุมจีวรของเราถืออยู่แล้ว ก็ตาม" ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น.

บัดนี้ เป็นการกล่าวได้ว่า เป็นโชคดีมหาศาล เป็นบุญกุศลมหาศาลของประชาชนชาวไทย ที่ได้มี มหาอัตตา หรือตนหลวงที่เป็นดวงวิญญาณของประเทศชาติ ที่เป็นธรรมิกราชา คือเป็นตนหลวงที่ประกอบด้วยธรรม, เป็นตนหลวงที่ทรงสรรเสริญธรรม, เป็นตนหลวงที่ทรงชักชวนประชาชนในธรรม, เป็นตนหลวงที่ทรงโปรดปรานผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม, และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ เพื่อความมีอยู่แห่งธรรม ในประเทศไทย และตลอดโลกทั้งปวง, ดังมีพระราชภารกิจต่าง ๆ ปรากฏเป็นประจักษ์พะยานอยู่ แก่สายตาของประชาชนชาวไทยทั้งมวลแล้ว

ส่วนที่ควรนับว่าเป็นกรณีพิเศษในวันนี้นั้น คือสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร ได้เสด็จมาถึงเมืองไชยานี้ เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา, ในที่เฉพาะหน้าแห่งพระธาตุเจดีย์ อันเป็นที่ประดิษฐานแห่งพระบรมสารีริกธาตุนี้ ย่อมเป็นการกระทำที่ส่งเสริมความมีอยู่แห่งธรรม ในจิตใจของประชาชนให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป, หรืออย่างน้อย ก็จะยังคงมีอยู่อย่างเพียงพอแก่การที่จะคุ้มครองประชาชนส่วนนี้ ให้ตั้งอยู่ในธรรม, ให้มีความร่าเริงกล้าหาญในการประพฤติธรรม สืบต่อไปตลอดกาลนาน.

แม้ว่าเมืองไชยานี้ จะเป็นเมืองโบราณมาแล้วแต่สมัยศรีวิชัยเคยรุ่งเรืองด้วยพุทธศาสนามาแล้วอย่างยิ่ง ถึงกับแม้แต่บทกล่อมลูกของชาวบ้านก็มีการกล่าวถึงนิพพาน มาแล้วก็ตาม, แต่บัดนี้ ตกอยู่ในสภาพที่ต้องการ

สิ่งกระตุ้นเตือนใจในทางธรรม เป็นอย่างยิ่ง. ดังนั้น การเสด็จพระราชดำเนินมาจนถึงที่นี่ ในลักษณะอย่างนี้ ในสถานะการณ์อย่างนี้, ย่อมเป็นพระมหากรุณาธิคุณ และสวัสดีมงคล, แก่ประชาชนในถิ่นนี้ อย่างมหาศาลเหลือที่จะเปรียบปาน.

ขอให้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร จงได้ทรงทราบถึงความจริงข้อนี้ โดยประจักษ์, แล้วทรงสำราญพระราชหฤทัย ตามวิสัยแห่งธรรมราชาผู้ทรงชักชวนประชาชนทั้งหลาย ในทางแห่งธรรม จงทุกประการเถิด

ธรรมเทศนา สมควรแก่เวลา, เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้, ขอถวายพระพร.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บรรหาร ๓๒๘ ถนนสมเด็จเจ้าพระยา ธนบุรี
โทร. ๖๑๘๑๗ อ. สิงหศักดิ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๑๐